

BIBLIOTEKARZ PODLASKI
4/2023 (LXI)
<https://doi.org/10.36770/bp.852>
ISSN 1640-7806 (print) ISSN 2544-8900 (online)
www.bibliotekarzpodlaski.pl

Anna Stryjakowska*

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska /

/ Adam Mickiewicz University Poznań, Poland

ORCID: 0000-0001-9429-2849

Cielesne reprezentacje zaburzeń odżywiania w utworach *Oto ciało moje* Aleksandry Pakieły oraz *Mleko i głód* Melissy Broder

The bodily representations of eating disorders in the works
Oto ciało moje by Aleksandra Pakieła and *Milk Fed* by Melissa
Broder

Abstract: The article presents a comparative analysis of the literary works *Oto ciało moje* (*This is my body*) by Aleksandra Pakieła and *Milk Fed* by Melissa Broder, focusing on the concept of somatopoetics as conceptualized by Anna Łebkowska. It interprets the somatic representations of the protagonists' mental crises, which extend beyond typical acts of body disciplining associated with eating disorders. Highlighting the protagonists' unsatisfied need for physical and emotional closeness to their mothers, a need sublimated through the pleasure derived from the texture and warmth of meals, the article also reflects on the relationship between compulsive eating, a result of prolonged starvation, and increased sexual desire, a theme emphasized in both works. These drives are linked to the heroines' desires to deepen their connection with their bodies and restore somatopsychic coherence. While Pakieła's protagonist is on the path to recovery, Broder's protagonist disturbingly transitions from anorexia to binges, entwined with overwhelming lust. In this context, descriptions of her lover's body, often likened to food, serve to objectify the other person.

* Anna Stryjakowska – dr, adiunkt w Instytucie Filologii Wschodniosłowiańskich Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; autorka m.in. książki *Ponowoczesna tożsamość Europy Wschodniej w wybranych utworach Wiktora Jerofiejewa i Andrzeja Stasiuka* (2015).

Anna Strykowska, *Cieleśne reprezentacje zaburzeń odżywiania w utworach „Oto ciało moje”...*

Keywords: anorexia in literature, bulimia in literature, somatopoetics, abject, neurotic need for love.

Rosnącą świadomość społeczną w zakresie zaburzeń odżywiania współkonstytuuje coraz częstsza reprezentacja tego problemu na kartach literatury pięknej, a co za tym idzie – jego obecność w dyskusjach prowadzonych również w ramach polskiego pola literackiego. Z utworów polskiej literatury najnowszej na uwagę zasługują w tym kontekście powieści *Zaplecze* Marty Syrwid (2009) i *Trzeba być cicho* Agnieszki Jelonek (2022), a także opowiadanie *Sandra K.* Manuela Gretkowskiej (opublikowane w zbiorze *Namiętnik*, 1998) i tom *Danke, czyli nigdy więcej* Dominiki Dymińskiej (2016). Wśród tłumaczeń wydają się dominować pozycje skierowane do młodych dorosłych (np. *Chuda* Judith Fathallah, 2007; *Powietrze na śniadanie* Jany Frey, 2011), w 2017 roku ukazała się jednak dobrze przyjęta autobiograficzna proza Roxane Gay pt. *Głód. Pamiętnik (mojego) ciała*, dotycząca problemu kompulsywnego jedzenia jako reakcji na traumę¹. Utwory, które zamierzam poddać analizie – konfesyjna opowieść² *Oto ciało moje* Aleksandry Pakieły (prozatorski debiut autorki) oraz powieść *Mleko i głód* Melissy Broder w przekładzie Kai Gucio – ukazały się w Polsce latem 2022 roku i nie były do tej pory przedmiotem refleksji naukowej³. Jednym z istotnych czynników łączących

- 1 Warto zasygnalizować również obecność tematu zaburzeń odżywiania w najnowszym kinie i serialach. Z polskich produkcji należy wymienić doceniony przez krytyków film *Body/Ciało* (2015) w reżyserii Małgorzaty Szumowskiej; w rolę chorującej na anoreksję córki głównego bohatera wcieliła się Justyna Suwała. Uwagę polskiego widza przykuł ponadto wyświetlany na platformie Netflix amerykański film *Aż do kości* (*To the Bone*, 2017) Marti Noxon, koncentrujący się na zmaganiach z anoreksją protagonistki, kreowanej przez Lily Collins. Obraz ten wywołał kontrowersje ze względu na pojawiające się w mediach zarzuty romantyzowania zaburzeń odżywiania i możliwego wspierania destrukcyjnych praktyk wśród chorych. Problem zaburzeń odżywiania stanowi również istotny wątek w popularnych w Polsce serialach dla młodzieży: *Szkoła przetrwania* (*Higher Ground*, 2000) oraz *Kumple* (*Skins*, 2007).
- 2 Okładka książki sugeruje, że mamy do czynienia z powieścią, jej forma nie wpisuje się wszelako w reguły gatunku. Bardziej adekwatnego określenia „opowieść konfesyjna” używam za recenzją Agnieszki Budnik: A. Budnik, *Niby coś*, tinyurl.com/bt61-str-1 [dostęp: 20.12.2022].
- 3 Recepcja utworów ze zrozumiiałych względów ograniczała się w momencie powstania niniejszego artykułu do recenzji. Na odnotowanie zasługuje w tym zakresie ożywiona debata krytycznoliteracka, którą wywołała publikacja książki *Oto ciało moje*. Dzieło doceniono za samo podjęcie marginalizowanego dotąd tematu bulimii; wśród zarzutów, obok uwag merytorycznych, znalazły się komentarze pozaliterackie, dotyczące m.in. sposobu promocji książki czy nawet bagatelizujące problem zaburzeń odżywiania – zob. np.: B. Darska, *Wyduszka* (A. Pakieła, *Oto ciało moje*), tinyurl.com/bp61-str-2 [dostęp: 20.11.2022]; M. Bełza, *To nie jest powieść. Recenzja książki „Oto ciało moje” Aleksandry Pakieły*, „Kultura Liberalna” 2022, nr 705, tinyurl.com/bp61-str-3 [dostęp: 20.11.2022].

te dzieła jest to, iż zaburzenia odżywiania są w nich problemem węzłowym; jednocześnie, co rzadko zdarza się w takich wypadkach, wymykają się one schematowi literatury terapeutycznej (choć przecież i taką funkcję mogą pełnić), kreując niesztampowy obraz odzwierciedlanego zjawiska.

Przedmiotem komparatystycznych rozważań w niniejszym artykule są cielesne reprezentacje kryzysu psychicznego protagonistek utworów. Zaproponowane ujęcie jest osadzone w opracowanej przez Annę Łebkowską koncepcji somatopoetyki, definiowanej przez literaturoznawczynię jako „zasady i sposoby uobecnienia się kategorii cielesności w dyskursach kulturowych i zarazem w literaturze”⁴. Formułując fundamenty swojej propozycji badawczej, polska uczona odwołuje się do faktu rozprzestrzenienia się poetyki na oddziałujące na literaturę dyskursy pozaliterackie, a także wszelkie wzorce i konstrukty kulturowe, w tym kategorie stanowiące przedmiot zainteresowań kulturowej teorii literatury, takie jak gender, etnos, pamięć, emocje czy ciało. Jednym z zadań poetyki staje się w zarysowanej optyce analizowanie relacji i zależności między literaturą a innymi dyskursami, badanie tego, w jaki sposób „literatura odzwierciedla, ale też przełamuje w sobie, zakłóca i współkreuje kulturowe dyskursy”⁵. Analiza sposobów uobecniania się ciała w literaturze uwarunkowana jest zatem refleksją nad percepcją tej kategorii w szerszej przestrzeni kulturowej i świadomością wzajemnych oddziaływań między obiema sferami. Istotny obiekt zainteresowań somatopoetyki – obok praktyk somatyzacji rzeczywistości – stanowi odzwierciedlane w tekstach literackich ciało konstruowane przez kulturę, a więc interpretowane i kreowane przez rozmaite dyskursy władzy, poddawane, zgodnie z optyką Michela Foucault, kontroli i dyscyplinie⁶.

Koncepcja somatopoetyki rozwija się na gruncie intensyfikacji zainteresowania cielesnością w refleksji humanistycznej, związanej z podważeniem dominującego w filozofii nowożytnej dychotomicznego podziału na *somę* i *psyche* oraz uznaniem ciała za fundamentalny element jednostki ludzkiej, warunkujący doświadczanie świata, a jednocześnie przez ten świat konstruowany. Ograniczone ramy publikacji nie pozwalają na pełniejszy wgląd w historyczne przemiany

⁴ A. Łebkowska, *Somatopoetyka – afekty – wyobrażenia. Literatura XX i XXI wieku*, Kraków 2019, s. 13.

⁵ Tamże, s. 12–13.

⁶ Tamże, s. 16–17.

percepcji ciała w refleksji filozoficznej⁷, warto wszakże, za Łebkowską, zasygnalizować znaczenie myśli Friedricha Nietzschego i Maurice’a Merleau-Ponty’ego, filozofii poststrukturalistycznej (szczególnie wspomnianego już Foucault) oraz krytyki feministycznej w rehabilitacji kategorii cielesności. Autorka pojęcia somatopoetyki podkreśla zwłaszcza zasługi badaczek feministycznych (np. Judith Butler, Elizabeth Grosz, Rosi Braidotti) w dowartościowaniu cielesności, a także podważeniu opozycji między tym, co biologiczne, a tym, co kulturowe⁸. Ekspansja zainteresowania cielesnością nie prowadzi bynajmniej do pełnego zapanowania nad ciałem przez dyskursy kulturowe. Jak zaznacza Łebkowska, w refleksji nad cielesnością pozostaje obszar niedostępny, niewysławialny, co budzi zarówno lęk, jak i fascynację podmiotu; napięcie między tymi emocjami może stać się motorem twórczości⁹. Ciało zatem, choć bywa źródłem stabilności, przedstawiane jest często w sposób fragmentaryczny, rozproszony, jako nieprzejrzyste dla jednostki, nieustannie negocjującej swoją tożsamość¹⁰.

W nakreślonym kontekście poznawczym sytuują się dotknięte chorobą ciała bohaterki rozpatrywanych utworów. Somatyczne reprezentacje wykraczają wszakże w tym wypadku poza stereotypowo kojarzone z zaburzeniami odżywiania praktyki dyscyplinowania sylwetki – choć i te ostatnie stanowią oczywiście przedmiot refleksji twórczyń. By uczynić zadość badawczej rzetelności, zacznę właśnie od nich, wprowadzając przy okazji w tematykę obu utworów. Natalia, pierwszoosobowa narratorka książki Pakieły, opisuje swoje zmagania z zaburzeniami odżywiania, poczynając od ich genezy sięgającej wychowania, przez okres głodzenia się i intensywnych ćwiczeń (anoreksję) po rozwiniętą w konsekwencji bulimię. Istotny element narracji stanowią dosadne, naturalistyczne opisy objadania się i następujących po nich wymiotów; autorka nakreśla również szereg technik ułatwiających tę procedurę i pozwalających uniknąć podejrzeń otoczenia. Część tego przekazu jest ujęta w formie spisów i wyliczeń (np. „Lista faktów dotyczących jedzenia”, „Jak ukryć, że właśnie zwymiotowałam”, „Lista tego, co się dzieje z ciałem po roku wymiotowania”) – wybór tej formy może sygnalizować

⁷ Na temat pojmowania ciała w antropologii filozoficznej zob. np. M. Drwięga, *Ciało człowieka. Studium z antropologii filozoficznej*, Kraków 2005; M. Rogowska-Strangret, *Ciało – poza Innością i Tożsamością. Trzy figury ciała w filozofii współczesnej*, Gdańsk 2019.

⁸ A. Łebkowska, dz. cyt., s. 20–21.

⁹ Tamże, s. 24.

¹⁰ Tamże, s. 22.

pewną trudność w bezpośredniej artykulacji traumy, jednocześnie to właśnie te fragmenty zdają się najbardziej przemawiać do odbiorców¹¹, dając niezwykle sugestywny wgląd w realia zaburzeń odżywiania.

Wymiotowanie wolno rozpatrywać w ramach wprowadzonej przez Julię Kristewą kategorii abiektu – nieokiełznanego bytu wypieranego poza porządek społeczny, budzącego wstręt i lęk, ale zarazem fascynację, wynikającą z niemożliwości jego zupełnego odseparowania od podmiotu¹². Abiekt jest przez Kristewą opisywany w odniesieniu do płynów fizjologicznych, naruszających pragnienie czystego i idealnego ciała¹³ (jedno z tłumaczeń tego pojęcia, autorstwa Michała Pawła Markowskiego, to właśnie „wymiot”¹⁴). Zaproponowaną linię odczytania legitymizuje szczególnie odwołanie się Pakieły do popularnego w środowisku chorujących na zaburzenia odżywiania przekonania o wyższości anoreksji typu restrykcyjnego nad bulimią – bulimiczki uchodzą, również we własnym mniemaniu, za słabsze, pogrążone w odrażających (abiektalnych) praktykach wydalania – w przeciwieństwie do czystych, pięknych, ciągle zdolnych do zapanowania nad uczuciem głodu anorektyczek¹⁵. Przejście z anoreksji w bulimię w utworze polskiej pisarki wolno w nakreślonym kontekście interpretować również jako obraz wyrwywających się na powierzchnię problemów psychicznych, domagających się wglądu i niedających się – podobnie jak ciało – podporządkować praktykom kontroli. Rozwój choroby Natalii metaforycznie oddaje opisane przez nią wspomnienie wizyty despotycznego dziadka i nieudanej próby upchnięcia w szafie rozrzuconych wcześniej po pokoju przedmiotów:

Niestety, któregoś dnia szafa pod naporem ubrań, miśków, książek i zabawek nie wytrzymała. Z jękiem naprężonych do granic zawiasów **wyrzygała** [pogrubienie moje – A.S.] całą swoją zawartość tuż pod nogi zniesmaczonego dziadka [...] ¹⁶.

¹¹ Zob. np. W. Szot, [Recenzja] Aleksandra Pakieła, „Oto ciało moje”, tinyurl.com/bp61-str-4 [dostęp: 19.11.2022].

¹² M. Tużnik, *Problem abiekcji w kulturze*, „Kultura i Wartości” 2016, nr 19, s. 126.

¹³ Tamże, s. 124.

¹⁴ A. Łebkowska, dz. cyt., s. 27.

¹⁵ K. Szopa, *Fitting bodies: kulturowa polityka rozmiaru ciała*, [w:] *Konteksty feministyczne. Gender w życiu społecznym i kulturze*, red. P. Chudzicka-Dudzik, E. Durys, Łódź 2014, s. 134.

¹⁶ A. Pakieła, *Oto ciało moje*, Warszawa 2022, s. 54. Kolejne cytaty podaję według tego wydania, umieszczając w nawiasie okrągłym literę „O” i numer strony.

Bohaterka powieści Broder jest z kolei anorektyczką typu restrykcyjnego; wymiotować – jak sama mówi – zwyczajnie nie potrafi. Pierwszoosobowa narracja Rachel koncentruje się początkowo na jej skrupulatnym liczeniu kalorii i jednoczesnych obsesyjnych myślach o jedzeniu, które zdominowały egzystencję bohaterki; w dalszej kolejności obserwujemy rozwój romansu Rachel z ortodoksyjną Żydówką Miriam Schwebel, dziewczyną o obfitych kształtach, która nie odmawia sobie uciech kulinarnych¹⁷. Przed tą znajomością to właśnie otyłe ciało pełniło dla bohaterki rolę abiektu; Rachel żyła w nieustannym lęku przed przytyciem, obawiając się, iż folgowanie pokusom sprawi, że jej sylwetka rozrośnie się do rozmiarów znacznie wykraczających poza przyjętą w społeczeństwie normę. Ciało Miriam okazuje się jednak budzić nie obrzydzenie, lecz fascynację, a zacieśnienie znajomości prowokuje protagonistkę do zawieszenia restrykcji – wygłodzona Rachel gwałtownie i niemal bez wyrzutów sumienia wpada w kompulsywne jedzenie i wydaje się odzyskiwać utraconą radość życia.

Przykłady Natalii i Rachel podają w wątpliwość konkluzję Mike’a Featherstone’a, jakoby w kulturze konsumpcyjnej sprzeczność między dyscyplinowaniem ciała a hedonizmem została usunięta¹⁸ – długotrwały reżim dietetyczny oferuje jedynie pozorne i krótkotrwałe zadowolenie, w dłuższej perspektywie odbiera przyjemność życia, a Lacanowskie Realne w postaci wymykającego się kulturze głodu prędzej czy później daje o sobie znać. Należy wszelako podkreślić, iż w obu utworach presja wywierana na kobiety przez kulturę masową jest zaledwie pobocznym wątkiem. W książce Pakieły uwidacznia się ona w postawie jednego z chłopaków Natalii, który drogą obraźliwych komentarzy usiłuje skłonić dziewczynę do realizacji kanonu szczupłego, wytrenowanego na siłowni ciała; wymowny pod tym względem jest również zachwyt koleżanek już po osiągnięciu przez bohaterkę wymarzonej sylwetki. Nie sposób także pominąć istotnego dla polskiej autorki kontekstu edukacji w katolickiej szkole, wpajającej wychowancom wstyd i poczucie winy z powodu dojrzewającego ciała i budzącego się zainteresowania seksualnością. Wymienione czynniki nie stanowią jednak, również

¹⁷ Ten dość sztampowy zabieg wprowadzenia postaci emanującej radością życia, wyraźnie skontrastowanej ze zdyscyplinowaną protagonistką, dotkniętą zaburzeniami odżywiania, stosuje również Agnieszka Jelonek w powieści *Trzeba być cicho*. Zob. A. Jelonek, *Trzeba być cicho*, Warszawa 2022.

¹⁸ M. Featherstone, *Ciało w kulturze konsumpcyjnej*, tłum. I. Kurz, [w:] *Antropologia ciała. Zagadnienia i wybór tekstów*, red. M. Szpakowska, Warszawa 2008, s. 109.

z perspektywy narratorki, dostatecznego wyjaśnienia przyczyn choroby. W powieści Amerykanki z kolei kulturową normę wydają się określać ludzie o przeciętnej sylwetce, chętnie umilający sobie pracę niezdrowymi przekąskami, od których do pewnego momentu Rachel konsekwentnie stroni, sytuując się tym samym w roli outsiderki; eteryczne sylwetki to wyróżnik wąskiego środowiska aktorek, niestanowiącego dla bohaterki inspiracji. Zasadniczej przyczyny dotykających obie kobiety zaburzeń odżywiania należy szukać na bardziej indywidualnym poziomie – w ich relacjach z bliskimi osobami, a przede wszystkim w postawie matek. Jednym z głównych wniosków z analizy utworów jest to, że zaniedbania ze strony rodziculek znajdują odbicie w praktykach i fantazjach bohaterek związanych z ciałem, w istotny sposób konstytuując przeto somatyczny obraz zaburzeń odżywiania.

Obie bohaterki od wczesnego dzieciństwa doświadczały ze strony matek presji na zachowanie szczupłej sylwetki; Rachel we wspomnieniach opisuje wprost przykłady ograniczania jedzenia przez matkę, gotową odmawiać małemu dziecku nawet twarogu z cukrem; matka Natalii działa z kolei bardziej subtelnie – poprzez porównywanie córki do innych dziewczynek i dbanie o perfekcję własnego wyglądu. Presja ta wydaje się wszakże zaledwie niewielką składową szerszego problemu fizyczno-emocjonalnej niedostępności matek: braku przytulenia¹⁹, wsparcia, zainteresowania życiem córek i bezwarunkowej miłości, powiązanego z pragnieniem kontroli, którą obie matki próbują roztoczyć nawet nad dorosłymi bohaterkami; wspomniany brak nie mógł być rekompensowany przez bardziej wyrozumiałych, ale biernych, wycofanych ojców. Deficyt matczynej bliskości percypowany jest przez bohaterki na poziomie cielesnym – poprzez zmysł dotyku; również na poziomie taktylnym w dorosłym życiu uwidacznia się palące pragnienie rekompensaty. Natalia utożsamia dom rodzinny z chłodem:

Chłód zamieszkiwał w nim na stałe, pałętał się po pomieszczeniach, a potem coraz częściej krzepł we mnie [...]. O tym chłdzie przypominę sobie w dorosłym życiu, tłukąc pięściami w ściany, by ukarać się za to, że naiwnie szukałam u kogoś ciepła. [...] Ciepło w mamie także tylko było (O, 9).

¹⁹ Znaczenie kojącego dotyku dla prawidłowego rozwoju dziecka potwierdziły m.in. słynne badania Harry'ego Harlowa. Zob. *Harlow's Classic Studies Revealed the Importance of Maternal Contact*, Association for Psychological Science, tinyurl.com/bp61-str-5 [dostęp: 12.01.2023].

Anna Stryjakowska, *Cielesne reprezentacje zaburzeń odżywiania w utworach „Oto ciało moje”...*

Analogicznymi uczuciami dzieli się Rachel: „Lepiej przyzwyczaić się do zimna. Lepiej samej sobie to zimno narzucić, być w gotowości”²⁰. Niezaspokojona potrzeba bliskości matki ujawnia się w młodzieńczej fascynacji Natalii wyobrażoną cielesnością Maryi:

Przyciągała mnie swoim pięknem, delikatnością, różową cerą, pełnymi kształtami, kobiecością [...]. Przytulałam się do jej pełnych, miękkich piersi, głąskałam po jedwabistych włosach i wykuwałam sobie zbroję z kolejnych zdrowasiek (O, 42).

Brak czułości rekompensowany jest również poprzez jedzenie – co znamienne, bohaterka często wybiera podczas napadów produkty mleczne (lody, kremy, bitą śmietanę, torty, koktajle), wywołujące asocjacje z matczynym pokarmem. Niemale znaczenie odgrywa konsystencja posiłków i możliwość ich dotknięcia – Natalia marzy o zanurzeniu palców w miękkim torcie i z zazdrością obserwuje koleżankę spożywającą frytki palcami.

W powieści *Mleko i głód* rola nabiału jako substytutu matczynej bliskości jest jeszcze bardziej wyeksponowana. Możliwość takiego odczytania sygnalizuje już sam tytuł powieści – angielska fraza „milk fed” oznacza dosłownie „karmiona mlekiem”. Głównym zamiennikiem obecności matki staje się dla bohaterki mrożony jogurt – gdy wbrew protestom Rachel Miriam podaje jej większą niż zwykle i okraszona kaloryczną posypką porcję, bohaterka ma ochotę całować i pieścić smakołyk, wpada w niemal erotyczną ekstazę: „Zanurzyłam się w jogurcie, wszystkimi pięcioma zmysłami kąpałam się w jego kremowych odmętach [...], wszelkie lęki czy wątpliwości przesłoniły doznania, chrupanie, siorbanie, roztapianie, boskie uczucie oblizywania wewnętrznych ścianek kubeczka” (M, 72); w przytoczonym cytacie zwraca uwagę również multiplikacja doznań dotykowych. Mała przyjemność uruchamia proces folgowania kolejnym zachciankom, któremu towarzyszy przyrost seksualnego spełnienia. Podczas jednego z napadów Rachel zwiększa moc ogrzewania w samochodzie i zanurza palce w kremie zakupionego chwilę wcześniej ciasta – jak gdyby pogrążając się w prenatalnym miękkim cieple. W końcowych partiach powieści kobieta eksplicytnie powiązuje niedostatek matczynej miłości ze swoimi praktykami żywieniowymi, formułując w ten sposób autoterapeutyczną diagnozę:

²⁰ M. Broder, *Mleko i głód*, tłum. K. Gucio, Wołowiec 2022, s. 188–189. Kolejne cytaty podaję według tego wydania, umieszczając w nawiasie okrągłym literę „M” i numer strony. Wyd. oryginalne: M. Broder, *Milk Fed*, New York 2021.

Anna Stryjakowska, *Cielesne reprezentacje zaburzeń odżywiania w utworach „Oto ciało moje”...*

Od zawsze najbardziej na świecie pragnęłam jednego: wszechogarniającego uścisku w ramionach nieskończonej matki, absolutnej i boskiej. Chciałam zatrzeć granice samej siebie i wtopić się w kobietę, wejść do worka owodniowego i odpłynąć. Pragnęłam miłości, która była bezdenna i bezwarunkowa, bez reperkusji. Chciałam nieskończonego jogurtu, czegoś, co mogłabym jeść w nieograniczonych ilościach bez szkody dla siebie (M, 330).

Rachel jest również świadoma, że poszukuje figury matki w innych osobach. Jedną z nich jest jej współpracowniczka Ana – kobieta w średnim wieku o szczupłej sylwetce, ale obfitym biuście, z pogardą odnosząca się do ludzi sięgających po niezdrowe posiłki i nieobdarzonych równie smukłą figurą. Bohaterka dokonuje przeniesienia na Anę swojej potrzeby akceptacji – i początkowo ją zaspokaja dzięki szczupłej sylwetce oraz reżimowi dietetycznemu – argumentom, które nie zdołały przekonać matki:

Łączyło je utożsamianie chudości z czymś dobrym. O ile jednak matka nakłaniała mnie do odchudzania, obrażając mnie, Ana robiła to, obrażając wszystkich poza mną. Ten brak odrzucenia był dla mnie jak czuły uścisk (M, 26).

Kiedy psychoterapeutka namawia Rachel do dziewięćdziesięciodniowego „detoksu” od kontaktów z matką, opisany mechanizm substytucji pogłębia się – bohaterka snuje fantazje seksualne, w których widzi siebie jako córkę Any; ta z kolei obiera aktywną rolę uwodzicielki, czule pieszczącej ciało wyobrażonej córki. „Nakarm mnie, mamusi! Żebyś mogła żyć!” (M, 44) – prosi Rachel, gdy w fantazji ssie sutki Any, zaznaczając, iż prawdziwa matka nie karmiła jej piersią.

Informacja o braku karmienia piersią pozwala rozpatrywać obsesję Rachel na punkcie jedzenia w kontekście teorii psychoanalitycznej Zygmunta Freuda, a w szczególności koncepcji faz rozwoju psychoseksualnego. Według austriackiego neurologa pierwszy etap tego rozwoju stanowi faza oralna, w trakcie której dziecko czerpie przyjemność z czynności związanych z ustami, np. ssania, wydawania okrzyków bądź wypluwania²¹. Obiektem, na który niemowlę kieruje swój popęd, jest w omawianej fazie pierś matki. Przedwczesne zahamowanie apetytu dziecka na tym etapie może skutkować nerwicą, objawiającą się w dorosłym życiu fiksacją

²¹ P.G. Zimbardo, R.L. Johnson, V. McCann, *Psychologia. Kluczowe koncepcje*, t. 4: *Psychologia osobowości*, tłum. J. Kowalczevska, A. Wilkin-Day, Warszawa 2020, s. 41.

Anna Stryjakowska, *Cielesne reprezentacje zaburzeń odżywiania w utworach „Oto ciało moje”...*

oralną – stłumiony popęd daje o sobie znać poprzez ponadprzeciętne zainteresowanie stymulacją ust, którego symptomem mogą być m.in. zaburzenia odżywiania²². W świetle wskazanej optyki długotrwałą anoreksję typu restrykcyjnego, która dotyka Rachel (co znamienne, chorobie nieustannie towarzyszy zainteresowanie tematem jedzenia), można interpretować jako interioryzację zakazu spożywania matczynego pokarmu, z kolei gwałtowne przejście do obfitych posiłków – jako niezdolność do dalszego oporu przed upominającym się o zaspokojenie popędem.

Rezygnacja Rachel z nadmiernej samokontroli prowadzi do poszukiwania innych, bardziej łagodnych figur matki – taką funkcję zaczyna w życiu bohaterki pełnić pani Schwebel, matka Miriam, prowadząca dom pełen ciepła i uciech kulinarnych, a także sama Miriam. Spośród licznych opisów bliskości seksualnej bohaterek warto w zaznaczonej tu optyce zwrócić uwagę na epizod, kiedy Rachel czuje się przez moment jak córka Miriam, by chwilę później, podczas pieszczenia sutków kochanki, doznać przecucia, że lada chwila z jej piersi „wypłynie coś cudownego i słodkiego: polewa maślana, ciepły karmel, miód” (M, 253). Jak widać, fantazje związane z postacią matki nieustannie wiążą się z apetytem. Ostatecznie możliwość spełnienia u boku Miriam i jej rodziny okazuje się iluzją – konserwatywni Schwebelowie nie są w stanie zaakceptować homoseksualnej relacji córki, a ta nie zdobywa się na przeciwstawienie się ich woli. Rachel dochodzi do konkluzji, że źródło ukojenia będzie musiała znaleźć nie na zewnątrz, lecz w sobie samej.

Zasygnalizowane w powyższych rozważaniach powiązanie jedzenia z seksem wykracza poza kontekst erotycznego pragnienia matki i wymaga bliższego przyjrzenia się. Odczuwany przez obie bohaterki nadmierny apetyt, stanowiący konsekwencję długotrwałego głodzenia się, spleta się ze wzmożonym pożądaniem. W przypadku Natalii towarzyszące napadom obżarstwa przypadkowe kontakty seksualne wynikają z pragnienia mocniejszego osadzenia w ciele i przywrócenia utraconego poczucia somatyczno-psychicznej koherencji:

Żarłam, żarłam i żarłam. A jak nie żarłam, to uprawiałam seks. Z kimkolwiek, naprawdę nie miało większego znaczenia z kim. Ważne, że chciał mnie dotykać. Mocno i zachłannie. Przez kilka tygodni czułam się dobrze tylko wtedy, gdy miałam w sobie żarcie lub kutasa. Ruchałam się agresywnie, boleśnie. Łzy płynęły mi po policzkach, pochwa płynęła od tarcia, ale musiałam w sobie coś czuć. Musiałam czuć, że coś mnie wypełnia (O, 89).

²² *Basic Psychoanalytic Concepts on the Libido Theory*, ed. H. Nagera, Abingdon-on-Thames 2014, s. 42.

W czasach nastoletnich w życiu bohaterki podobną rolę odegrał krótkotrwały epizod samookaleczania się – ból miał potwierdzić integralność umysłu i ciała. Dotyk uzyskiwany w trakcie kompulsywnego seksu i jedzenia przynosi wszakże jedynie chwilową ulgę, szybko przechodzącą w poczucie wewnętrznej pustki oraz ponownego rozłączenia ciała i psychiki. Odwołując się do przytaczanego przez Łebkowską szerokiego rozumienia dotyku jako ustawicznego stykania całego ciała ze światem, bycia wśród innych istnień, wreszcie – zaangażowania i bezpośredniego kontaktu²³, wolno stwierdzić, że bohaterka, mimo podejmowanych starań, nie doświadcza go w wystarczającym stopniu, a czasem i sama wzbrania się przed nim, nie pozwalając na nawiązanie bliższych relacji: „Cierpiąc, **odtrącałam** lub **miażdżyłam** [pogrubienia moje – A.S.] wszystkich, którzy chcieli mi pomóc” (O, 85) – przyznaje Natalia, sięgając, co wymowne, po metafory haptyczne. Warto raz jeszcze podkreślić, że zaburzenia odżywiania nie są przyczyną odnotowanej samotności, lecz jednym z jej objawów. Przewyciężenie palącego braku miłości, a co za tym idzie – rozpoczęcie procesu zdrowienia i normalizacji stosunku do jedzenia – następuje dzięki podjęciu psychoterapii, a także konstruktywnej relacji z Szymonem, geneza której nie zostaje niestety przez autorkę nakreślona.

W przeciwieństwie do Natalii, Rachel wydaje się czerpać autentyczną i trwałą satysfakcję ze wzmożonej aktywności żywieniowo-seksualnej. Popęd seksualny tak ściśle stapia się u niej z apetytem, że bohaterka niekiedy nie jest w stanie odróżnić, które z tych pragnień w danym momencie odczuwa. Spożywanie posiłków przybiera – jak zostało już zaznaczone na przykładzie jogurtu – znamiona aktu seksualnego, ten z kolei wydaje się w percepcji bohaterki zbliżać do kulinarnej uczt, w której pokarm stanowi ciało kochanki:

Zaczęłam ją tam ssać, nie za mocno, jak ciele pijące mleko matki [...]. Kusiło mnie, żeby skosztować każdego z jej pieprzyków, ale odkładałam to na później, jakbym jadła przystawki przed wystawną ucztą.

Najpierw zajęłam się kroplami mlecznej czekolady po prawej stronie jej szyi, potem przycisnęłam usta do ciemnoczekoladowego okruszka pośrodku gardła [...]. Chciałam lizać ją po brzuchu, aż po cipkę, i sprawdzić, jak cała smakuje (M, 244).

²³ A. Łebkowska, dz. cyt., s. 70–71.

Anna Strykowska, *Cieleśne reprezentacje zaburzeń odżywiania w utworach „Oto ciało moje”...*

Oba pola aktywności wydają się służyć odzyskiwaniu satysfakcji z życia, wypracowywaniu podmiotowości i emancypacji spod władzy wymagającej matki – ta ścieżka odczytania często pojawia się w recenzjach powieści²⁴, w mojej opinii wymaga ona jednak krytycznego oglądu. W opisach rozwijającego się romansu Rachel i Miriam znajdziemy bowiem szereg sygnałów świadczących o uprzedmiotowieniu kochanki przez protagonistkę: sygnalizowaną już fragmentaryzację ciała Miriam i częste porównywanie go do jedzenia, brak zainteresowania życiem emocjonalnym i intelektualnym partnerki, zazdrość o jej wcześniejsze relacje z kobietami, naruszanie wyznaczonych przez nią granic (prośby o brak inicjowania kontaktów seksualnych w jej domu) czy wdanie się – mimo pojedynczych sygnałów Miriam – w polityczny spór z jej rodzicami. W odzyskiwaniu pewności siebie Rachel wydaje się nie mieć umiaru. Dominującym afektem przez nią odczuwanym jest – jak sama przyznaje – żądza, jak wolno dodać – również żądza zawładnięcia drugim człowiekiem. Jej przejawów można dopatrywać się również w pociągającej Rachel wizji genderowej transformacji – asymilacji cech stereotypowo uchodzących za męskie. W wielu fantazjach seksualnych bohaterka wciela się w rolę mężczyzny, silnie akcentując rolę penisa jako atrybutu władzy nad kochanką. Po przytyciu zmienia fryzurę na krótką i zaczyna nosić luźne garnitury, wpisując się w styl *butch* – „męskiej” lesbijki. Rachel zarzuca matce, że ta widziała w niej jedynie część samej siebie, sama jednak zaczyna identycznie traktować Miriam, która wydaje się jedynie środkiem do zaspokajania jej własnych potrzeb. Stosunek bohaterki do kochanki nosi zatem znamiona skonceptualizowanej przez Karen Horney neurotycznej potrzeby miłości, w której pragnieniu bycia kochanym towarzyszy niezdolność do dawania uczucia oraz uznania podmiotowości partnerki²⁵.

Nonszalanckie podejście bohaterki do uczuć innych ludzi można zauważyć również w jej pozostałych relacjach erotycznych. Warto odnotować, iż Rachel kończyła swoje poprzednie związki z kobietami przez niesatysfakcjonujące detale ciała partnerek: zapach miejsc intymnych oraz kształt piersi, co również może wskazywać na uprzedmiotawiający stosunek do pozornie bliskich osób. Krzywdząco zostaje przez bohaterkę potraktowany także Jace – mężczyzna,

²⁴ Zob. np.: M. Urbaniak, „*Mleko i głód*”: *Wiele rozkoszy*, tinyurl.com/bp61-str-6 [dostęp: 19.11.2022]; *Obudź w sobie Miriam*, tinyurl.com/bp61-str-7 [dostęp: 20.12.2022].

²⁵ K. Horney, *Neurotyczna osobowość naszych czasów*, tłum. H. Grzegółowska, Poznań 2019, s. 94–97.

z którym Rachel utrzymuje kontakty seksualne w trakcie znajomości z Miriam. Przystojny aktor, jako „oficjalnie seksowny człowiek” (M, 50), okazuje się dla protagonistki swego rodzaju trofeum, za pomocą którego kobieta usiłuje nie tylko potwierdzić własną atrakcyjność, lecz także ponownie zaimponować Anie. Mimo iż apodyktyczna koleżanka nieco wcześniej zraniła Rachel, komentując jej przyrost wagi, protagonistka nie przestaje zabiegać o aprobatę Any, zdradzając jej najintymniejsze szczegóły pożycia z Jacem (Ana następnie wykorzystuje te informacje do pozbawienia Rachel posady). Opisywana sytuacja pokazuje, że Rachel nie zdołała uwolnić się spod władzy matki i nadal, nawet narażając się na utratę źródła utrzymania, poszukuje uznania w osobie, na którą przenosi swoją relację z rodzicielką.

Powyższe rozważania prowadzą do konkluzji, iż ujawniona różnica w procesie terapeutycznym bohaterki może wynikać z odmiennego ustosunkowania się do postaci matki – Natalia, sądząc również po treści jej rozmów z rodzicami, zdołała odseparować się od rodzicielki i wypracować zdrowe relacje z ludźmi oraz własnym ciałem, Rachel natomiast wydaje się asymilować despotyczny charakter matki i przekładać go na własne związki, czego odzwierciedleniem jest jedynie zmiana charakteru zaburzeń odżywiania. Pragnę na zakończenie podkreślić, że niniejszy artykuł stanowi jedynie propozycję odczytania badanych utworów w kluczu somatopoetyki, niepretendującą do miana ostatecznego głosu. Płodne perspektywy dla dalszych interpretacji mogą stworzyć zaledwie zasygnalizowane tutaj konteksty psychoanalizy i innych teorii z zakresu psychologii osobowości.

Bibliografia

- Basic Psychoanalytic Concepts on the Libido Theory*, ed. H. Nagera, Abingdon-on-Thames 2014.
- Belza M., *To nie jest powieść. Recenzja książki „Oto ciało moje” Aleksandry Pakieły*, „Kultura Liberalna” 2022, nr 705, <https://kulturaliberalna.pl/2022/07/12/marcin-belza-recenzja-aleksandra-pakie-la-oto-cialo-moje/> [dostęp: 20.11.2022].
- Broder M., *Milk Fed*, New York 2021.
- Broder M., *Mleko i głód*, tłum. K. Gucio, Wołowiec 2022.
- Budnik A., *Niby coś*, <https://www.dwutygodnik.com/artykul/10231-niby-cos.html> [dostęp: 20.12.2022.].
- Darska B., *Wydmuszka (A. Pakieła, Oto ciało moje)*, <http://bernadettadarska.blogspot.com/2022/07/wydmuszka-pakiea-oto-ciao-moje.html> [dostęp: 20.11.2022].
- Drwięga M., *Ciało człowieka. Studium z antropologii filozoficznej*, Kraków 2005.

Anna Stryjakowska, *Cielesne reprezentacje zaburzeń odżywiania w utworach „Oto ciało moje”...*

Featherstone M., *Ciało w kulturze konsumpcyjnej*, tłum. I. Kurz, [w:] *Antropologia ciała. Zagadnienia i wybór tekstów*, red. M. Szpakowska, Warszawa 2008.

Harlow's Classic Studies Revealed the Importance of Maternal Contact, Association for Psychological Science, <https://www.psychologicalscience.org/publications/observer/obsonline/harlows-classic-studies-revealed-the-importance-of-maternal-contact.html> [dostęp: 12.01.2023].

Horney K., *Neurotyczna osobowość naszych czasów*, tłum. H. Grzegotowska, Poznań 2019.

Jelonek A., *Trzeba być cicho*, Warszawa 2022.

Łebkowska A., *Somatopoetyka – afekty – wyobrażenia. Literatura XX i XXI wieku*, Kraków 2019. *Obudź w sobie Miriam*, <https://kontekstualni.pl/obudz-w-sobie-miriam/> [dostęp: 20.12.2022].

Pakieta A., *Oto ciało moje*, Warszawa 2022.

Rogowska-Strangret M., *Ciało – poza Innością i Tożsamością. Trzy figury ciała w filozofii współczesnej*, Gdańsk 2019.

Szopa K., *Fitting bodies: kulturowa polityka rozmiaru ciała*, [w:] *Konteksty feministyczne. Gender w życiu społecznym i kulturze*, red. P. Chudzicka-Dudzik, E. Durys, Łódź 2014.

Szot W., [Recenzja] Aleksandra Pakieta, „Oto ciało moje”, <https://zdaniemszota.pl/4627-recenzja-aleksandra-pakieta-oto-cialo-moje> [dostęp: 19.11.2022].

Tużnik M., *Problem abiekcji w kulturze*, „Kultura i Wartości” 2016, nr 19.

Urbaniak M., „Mleko i głód”: *Wiele rozkoszy*, <https://www.vogue.pl/a/mleko-i-glod-wiele-rozkoszy> [dostęp: 19.11.2022].

Zimbardo P.G., Johnson R.L., McCann V., *Psychologia. Kluczowe koncepcje*, t. 4: *Psychologia osobowości*, tłum. J. Kowalczevska, A. Wilkin-Day, Warszawa 2020.